

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЗА НАДЗВИЧАЙНИМИ СИТУАЦІЯМИ

Стаття присвячена визначенню специфіки професійної самореалізації майбутніх фахівців ДСНС (державної служби надзвичайних ситуацій). Професійна діяльність фахівців служби цивільного захисту надзвичайно різноманітна й складна. У процесі самореалізації курсантів пожежної безпеки в професійній підготовці умовно виділяється кілька етапів. Труднощі самореалізації, особливо на першому адаптаційному етапі, можна зв'язати з особливостями навчання курсантам. Це викликає необхідність заміни моделі навчання тільки за інформаційним зразком на модель самовдосконалення, формування у курсанта потреби у творчій самореалізації з перших днів перебування в спеціалізованому вищому навчальному закладі.

Ключові слова: самореалізація, особистість курсанта, креативність, психічні новотвори, професійно важливі якості, модель навчання.

Статья посвящена определению специфики профессиональной самореализации будущих специалистов ДСНС (государственной службы чрезвычайных ситуаций). Профессиональная деятельность специалистов службы гражданской защиты чрезвычайно разнообразна и сложна. В процессе самореализации курсантов пожарной безопасности в профессиональной подготовке условно выделяется несколько этапов. Трудности самореализации, особенно на первом адаптационном этапе, можно связать с особенностями обучения курсантам. Это вызывает необходимость замены модели обучения по информационному образцу на модель самосовершенствования, формирования у курсанта потребности в творческой самореализации с первых дней пребывания в специализированном высшем учебном заведении.

Ключевые слова: самореализация, личность курсанта, креативность, психические новообразования, профессионально важные качества, модель обучения.

Професійна діяльність фахівців служби цивільного захисту надзвичайно різноманітна. З одного боку, це зумовлено великою кількістю рятувальних спеціальностей, з іншого – тим, що з розвитком суспільства відбувається поступове ускладнення структури самої служби. Сьогодні офіцеру вже недостатньо володіти фаховими знаннями, без яких неможливо правильно експлуатувати спеціальну техніку та виконувати завдання оперативно-службової діяльності, бути добре фізично розвинутим, він також повинен володіти спеціальними знаннями з психології спілкування з людьми, навичками та уміннями впливати на їх поведінку в процесі нестандартних рятувальних робіт. Діяльність офіцера проходить в умовах, які значно відрізняються від умов праці цивільних спеціалістів. Ці умови характеризуються постійною безпосередньою діяльністю у надзвичайних ситуаціях, високою самостійністю й автономністю підрозділів, необхідністю співпраці та взаємодії з населенням [1].

До офіцерів цивільного захисту висувається ряд специфічних вимог, оскільки досить часто вони діють в непередбачених ситуаціях, умовах обмеження часу, мають приймати швидкі та складні рішення адекватні небезпечної ситуації, що склалася.

У зв'язку з цим, працівники повинні мати не лише спеціальну освіту, але й сформовану систему професійно-важливих якостей.

Необхідність спонтанної творчої діяльності в повсякденному несенні служби офіцерами також зумовлена новизною й нестандартністю службових завдань та новими ситуаціями, що її супроводжують. Ефективна діяльність офіцера неможлива без творчого виконання службових обов'язків. Творче виконання наказу мобілізує знання й досвід офіцера, дає йому змогу з усіх варіантів виконання завдань вибрати найбільш оптимальний. Крім прийняття рішення щодо виконання завдань, пов'язаних із попередженням та ліквідацією надзвичайних ситуацій, до актів творчості можна віднести розв'язання складних проблем щоденної службової діяльності, налагодження міжособистісних стосунків у підрозділах, несення відповідальності за належне виконання службових обов'язків особовим складом, формування морально-психологічного клімату в підрозділі, вплив на поведінку окремих офіцерів, що досить часто вимагає не менше творчості у діях, ніж управління пожежною частиною чи підрозділом.

Творчість пов'язана з необхідністю відходу від традиційних рішень, з пошуком нових шляхів досягнення навіть традиційних

цілей. Тому в сучасних умовах від офіцера вимагається бути здатним до інноваційної діяльності, до самостійності під час прийняття рішень. Цієї думки дотримуються всі дослідники, що знайшло своє відображення у наступних вимогах до випускника вищого навчального закладу системи пожежної безпеки.

Фахівець служби цивільного захисту повинен вміти: здійснювати організацію й управління діями підрозділу; аналізувати, виявляти причини надзвичайних ситуацій, розробляти та реалізовувати різноманітні заходи щодо запобігання їм; враховувати ймовірність очікуваних подій, передбачати ймовірні зміни обстановки, процесу роботи тощо; доцільно розподіляти власну роботу; працювати з людьми, пошквалювати їх роботу і спонукати до неї; спілкуватися з керівництвом, підлеглими, представниками влади, пересічними громадянами, постраждалими й колегами під час виконання професійних дій; виховувати підлеглих та виконувати інші завдання, які теж потребують творчого підходу.

Аналіз науково-методичних джерел засвідчує, що в процесі фахової підготовки у ВНЗ пожежної безпеки у курсантів мають формуватися такі базові науково-дослідницькі вміння та навички: 1) інтелектуальні (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація, абстрагування, опис об'єктів, установлення причинно-наслідкових зв'язків, постановка проблем і висунення гіпотези, пошук і використання аналогій, дедуктивний висновок і доказ); 2) практичні (використання навчальної, довідкової та додаткової літератури, добір матеріалів, оформлення результатів дослідження); 3) самоорганізації та самоконтролю (планування пошукової та науково-дослідної роботи, раціональне використання часу й засобів діяльності, перевірка одержаних результатів).

Розглядаючи фахову підготовку як важливу сферу життєдіяльності курсанта, слід відзначити, що реалізованість ним власної індивідуальності, неповторності, унікальності позитивно впливає на саморозвиток та самореалізацію в його подальшій професійній діяльності.

У процесі самореалізації курсантів ВНЗ пожежної безпеки у фаховій підготовці умовно виділяється декілька етапів, кожен із яких характеризується певними новоутвореннями - якісні зміни індивідуальної психологічної структури

діяльності курсанта, які визначаються характером та умовами здійснення професійної діяльності та професійного оточення та являються головним детермінуючим фактором наступного етапу професійного розвитку.

Перший, адаптаційний, етап відбувається на першому – другому курсі навчання у ВНЗ пожежної безпеки. На цьому етапі курсанти усвідомлюють себе як суб'єкта конкретної діяльності, в них відбувається прийняття професії та розкриття особистісного змісту професійної пожежної діяльності. Протягом першого року фахової підготовки у ВНЗ пожежної безпеки у свідомості курсантів формується образ професійної діяльності, засвоюється її специфіка та значення. Найбільш характерним для першого етапу є протиріччя між звичними формами поведінки курсанта та вимогами уставів та статутів, які є рушійною силою розвитку особистості. Істотними ознаками адаптаційного періоду є те, що молоді курсанти не одразу усвідомлюють сутність вимог та їх важливість для людини, яка носить погони, не вміють виконувати чітко та швидко все, що вимагають від них устами, розпорядок дня, командири. Ю. Ненько відзначає, що будь-яке відхилення від установлених нормативів діяльності, надмірне навантаження на перших порах навчання, спотворення дисциплінарної практики викликають у молодих курсантів негативну психологічну реакцію, неправильне розуміння сутності рятувальної діяльності, що може призвести до формування в курсантів стійкого негативного ставлення до професії офіцера [3].

Тому стиль роботи командно-викладацького складу ВНЗ пожежної безпеки, їх вміння використовувати власний досвід значною мірою впливають на весь подальший процес становлення, розвитку самореалізації майбутніх офіцерів.

В адаптаційний період у процесі формування особистості курсанта також виникає багато труднощів, пов'язаних із фізичними навантаженнями та труднощами в навчанні. Як показують дослідження С. Жовтобрюх, кожен п'ятий курсант бачить труднощі у безумовному підкоренні та подоланні негативних звичок характеру [4]. Якщо в адаптаційний період активно підтримати професійні та творчі прагнення курсанта, допомогти йому усвідомити, що труднощі служби та навчання – необхідний етап в оволодінні пожежною професією, то

він прийме це як певний рубіж, котрий необхідно подолати – як наслідок, відбувається зниження психічного навантаження, пов'язаного з подоланням труднощів під час засвоєння ними професійних обов'язків.

Другий етап самореалізації курсантів охоплює, як правило, другий – третій курси навчання у ВНЗ пожежної безпеки. На цьому етапі закладається пожежно-професійна спрямованість майбутніх офіцерів. Він характеризується формуванням мотиваційної сфери професійної діяльності: схильностей, інтересів, ідеалів і становленням світогляду майбутнього працівника служби цивільного захисту. Ідеалами курсанта можуть бути високі моральні якості або конкретні особистості, яким притаманні ці якості. Ідеали стимулюють курсанта до активної діяльності, якісного виконання свого службового, професійного обов'язку. Світоглядні погляди та переконання, ідеали, професійні інтереси та схильності курсанта, будучи мотивами діяльності, становлять мотиваційну систему, стрижень його професійної спрямованості. А. Карпов відзначає, що в результаті співвідношення мотивів із цілями в суб'єкта формується особлива і найважливіша психологічна освіта – особистісний зміст діяльності, який характеризує загальне ставлення особистості до діяльності, показує її значення для особистості [5].

Пожежно-професійна спрямованість особистості курсанта охоплює також систему життєво-важливих для нього суспільно значущих цілей щодо оволодіння психолого-педагогічними та спеціальними знаннями, вміннями, навичками. Для абсолютної більшості курсантів цілі, які формуються на цьому етапі самореалізації, мають високу особисту та суспільну значущість, пожежно-професійний характер та пов'язані, як правило, з майбутньою службою. У меті переважає момент потенційного над актуальним, а в способах та засобах, навпаки, домінує актуальне над потенційним. Засоби неможливо визначити без цілі, а сама ціль – лише абстрактне прагнення, за якого результат може виявитися неочікуваним. У зв'язку з цим у засобах треба відрізнити той зміст, який співвідноситься з метою, і той реальний зміст, який включається в акт людської діяльності, адже існує ризик того, що реалізуються не ті цілі, до яких прагнули.

Велику роль на цьому етапі самореалізації курсанта відіграє формування перспективи як бажаного, привабливого,

життєво важливого майбутнього. Широка пожежно-професійної спрямованості – об'єм професійних потреб, мотивів, цілей, які курсант як майбутній професіонал ставить у своїй діяльності. Постійність ідеалів, переконань, професійних інтересів, потреб, схильностей та життєвих прагнень за їх відносною гнучкості та рухливості визначає стійкість та тривалість пожежно-професійної спрямованості курсанта. Основним професійно-психологічним новоутворенням, яке характеризує самореалізацію, є підвищення активності діяльності та досягнення певного рівня стабільності та постійності в результатах.

Третій етап самореалізації курсантів містить часовий відрізок навчання на третьому – четвертому курсах ВНЗ пожежної безпеки. Він характеризується набуттям професійних знань, умінь, навичок, розвитком професійно-значущих якостей та властивостей особистості.

Особливості даного етапу: 1) активно формуються та розвиваються, вдосконалюються психічні пізнавальні процеси; 2) відбувається розвиток і формування професійних рис характеру офіцера (цілеспрямованість, активність, ініціативність, сміливість, рішучість, відповідальність за доручену справу тощо); 3) набуваються професійні знання, вміння та навички; розвиваються здібності, особливо пов'язані з пожежно-професійною діяльністю (комунікативні, інтелектуальні, організаторські тощо); 4) удосконалюється емоційно-вольова сфера особистості, загартовується воля, закріплюється нервово-психічна стійкість у процесі морально-психологічної підготовки; 5) формуються професійні якості особистості офіцера. Основним професійно-психологічним новоутворенням, яке характеризує самореалізацію курсанта, є адекватність самооцінки та функціональна професійна ідентифікація.

Четвертий етап самореалізації курсантів означає власне реалізацію та подальше вдосконалення сформованого особистісного потенціалу у сфері пожежно-професійної діяльності. Він охоплює четвертий – п'ятий курси навчання у ВНЗ та продовжується в перші роки офіцерської служби. Сферами реалізації особистісного потенціалу є навчальна та громадська діяльність у ВНЗ; службово-бойова діяльність; управлінська та адміністративна діяльність; навчально-виховна діяльність.

Особливості етапу: 1) набуття професійного досвіду; 2) формування та

Питання психології

вдосконалення професійних рис особистості; 3) реалізація знань, умінь, навичок на практиці та їх подальше вдосконалення; 4) досягнення перспективних цілей, самооцінка себе як професіонала, самопізнання, самовираження. Головними засобами задоволення потреб на цьому етапі, є знання, набуті у профільному ВНЗ. Основним професійно-психологічним новоутворенням, яке характеризує самореалізацію курсантів, є прагнення до професійного вдосконалення і творчої самореалізації. Означені новоутворення характеризують рівень самореалізації курсантів на кожному з умовно виділених етапів. Перехід від одного етапу самореалізації до іншого значною мірою буде залежати від того, як буде

здійснюватися педагогічне стимулювання цього процесу.

Професійна реалізація особистості на її життєвому шляху передбачає такі основні етапи: професійне самовизначення, професійне становлення в обраній сфері діяльності, фахове зростання і розвиток компетенцій.

Для визначення особливостей прояву професійної самореалізації у курсантів перших та п'ятих курсів ми використовували тест самоактуалізації САТ і методику діагностики самоактуалізації САМОАЛ.

В дослідженні брала участь вибірка досліджуваних у загальній кількості 50 осіб. Отримані показники ми висловили у вигляді таблиці (табл. 1 і 2.) для більш зручного аналізу групи в цілому.

Таблиця 1

Показники загального рівня самоактуалізації у курсантів за методикою САТ (чол.)

Показники загального рівня самоактуалізації	Курсанти	
	1 курс	5 курс
Високий (60-80 б.)	13	11
Середній (45-60 б.)	9	13
Низький (нижче 45 б.)	3	1

З таблиць показників особливостей самоактуалізації ми можемо побачити, що рівень проявів шкал має загалом високі та середні показники.

Таким чином, вивчивши прояви самоактуалізації, ми використаємо t-критерій Стьюдента для 2 незв'язаних вибірок для виявлення різниці між середніми показниками загального рівня самоактуалізації у курсантів 1-го та 5-го курсів.

Отримані результати дозволяють нам зробити висновок, що показники загального рівня самоактуалізації курсантів 1-го та 5-го курсів суттєво не відрізняються між собою.

Курсанти як перших, так і останніх курсів мають високий рівень самоактуалізації, яка дуже важлива у праці майбутніх офіцерів, креативність необхідна для того щоб знаходити рішення в не стандартних ситуаціях, у культурному житті організації та керуванні персоналом. Самоповага та самоприйняття теж грають важливу роль в житті майбутніх офіцерів, тому що від того, як особистість сприймає себе та відноситься до себе, залежить не тільки клімат групи, але й особисте життя, і контакт має таке ж саме місце у житті курсантів, як і самоповага.

Таблиця 2

Показники прояву самоактуалізації у курсантів за методикою САМОАЛ (чол.)

Шкали	Рівні проявів самоактуалізації					
	Курсанти 1 курсу			Курсанти 5 курсу		
	Високий (10-15 б.)	Середній (6-10 б.)	Низький (0-5 б.)	Високий (10-15 б.)	Середній (6-10 б.)	Низький (0-5 б.)
Орієнтації у часі	8	14	3	7	15	1
Цінностей	11	13	1	6	16	3
Погляду на природу людини	9	14	2	8	15	2
Потреби в пізнанні	7	16	2	9	16	-
Креативності	10	15	-	5	19	1
Автономності	6	18	1	6	18	1
Спонтанності	8	15	2	8	15	2
Саморозу-міння	9	13	3	7	18	-
Аутосимпатії	6	19	-	9	14	2
Контактності	8	15	2	11	14	-
Гнучкості в спілкуванні	10	13	2	10	14	1

Самоповага та самоприйняття грають важливу роль в житті кожного із майбутніх офіцерів, тому що від того, як особистість сприймає себе та відноситься до себе,

залежить не тільки клімат групи, але й особисте життя, вміння встановлювати контакти з людьми, які зустрічаються у професійній діяльності. Під час фахової

Питання психології

підготовки курсантів у ВНЗ цивільного захисту домінує авторитарний стиль управління діями курсантів. Вони навчаються в умовах чіткого розподілу обов'язків, високої регламентації життєдіяльності, суворого статутного порядку, статутних взаємин та

інтенсивного фізичного навантаження. Курсанти перебувають в умовах примусового спілкування; повинні підпорядковуватися старшим, дотримуватись як формальних, так і неформальних норм поведінки; обмежені у виборі та прийнятті рішень.

Таблиця 3

Результати порівняння середніх значень загального рівня самоактуалізації в групах курсантів 1-го та 5-го курсів

Основні показники	Групи курсантів	
	1 курс	5 курс
Середнє арифметичне (M)	M1 = 58	M2 = 58,56
Стандартне відхилення (Sd)	Sd1 = 0,41	Sd2 = 0,5
Помилка відхилення (m)	m1 = 0,082	m2 = 0,1
Емпіричне значення критерію (t емп.)	t емп. = 0,3	
Критичне значення (t кр.)	t кр. = 2,08 (p ≤ 0,05) 2,68 (p ≤ 0,01)	

Окреслені вище чинники не сприяють формуванню креативної особистості курсанта, здатної до самореалізації, саморозвитку, самовдосконалення, такої, яка прагнула б творчо опанувати нові, потрібні для свого розвитку знання та вміння, а скоріше знижують рівень самостійності курсантів під час розв'язання різноманітних завдань і привчають до шаблону, стримують самостійне прийняття рішень. На думку О. Діденко, вплив негативних чинників посилюється недостатньою готовністю командування та науково-педагогічного складу ВНЗ створювати умови для вияву та

розвитку творчості в процесі фахової підготовки [2]. Це означає, що молодий фахівець, прийшовши на робоче місце після закінчення ВНЗ пожежної безпеки, не завжди може продемонструвати розвинуту здатність до творчих підходів, розвиток якої має відбутися під час його фахової підготовки, що викликає необхідність заміни моделі навчання інформаційного зразка на модель самовдосконалення та активізації особистості, формування у курсанта потреби в творчій самореалізації та розвитку його творчих здібностей з перших днів перебування у спеціалізованому ВНЗ.

Список літератури

1. Акиндинова И. А. Различные аспекты самоактуализации в профессиональной деятельности / И. А. Акиндинова // Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях. – СПб. : РГПУ имени А. И. Герцена, 1999. – 224 с.
2. Бердяев Н. А. Смысл творчества (Опыт оправдания человека) / Н. А. Бердяев. – М. : Изд-во Г. А. Ломана, С. И. Сахарова, 1916. – 358 с.
3. Ненько Ю. П. Специфіка самореалізації курсантів ВНЗ пожежної безпеки у фаховій підготовці / Ю. П. Ненько // Гуманитарные научные исследования. 2012. – № 1 [Электронный ресурс]. URL: <http://human.snauka.ru/2012/01/549>
4. Желтобрюх С. П. Педагогические условия социальной адаптации курсантов военного экономического вуза : Дис... канд. пед. наук. – Ярославль, 1997. – 137 с.
5. Большой психологический словарь / [сост. Б. Мещеряков, В. Зинченко]. – М. : Олма-пресс, 2004. – 672 с.

Grishenko M. V., candidate of juridical sciences

SPECIFICS PROFESSIONAL FULFILLMENT OF FUTURE OFFICERS OF CIVIL SERVICE OF UKRAINE FOR EMERGENCY SITUATIONS

Article is devoted to defining the specificity of professional self-realization of future specialists of civil service of Ukraine for emergency situations. Today, there is no longer enough for officer to have professional knowledge, without which there is impossible to exploit properly a special equipment and to perform the operational activity, to be physically well developed, he also should be creative personality and has an expertise in the psychology of communication with people, habits, skills to influence on their behavior during rescue works. In the process of self-realization of students specialized in fire safety training is divided into several stages; each of them is characterized with certain innovations (qualitative changes in the structure of individual psychological cadet activity). It initiates necessity to replace the model of training (made on the informational sample) on another model of self-improvement and intensification of personality formation, on forming of student needs in creative self-realization and development of creative skills from the first days of staying in high education institutions.

Keywords: self-realization, the identity of the cadet, creativity, psychological innovations, professional qualities, learning model